

तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन

नरेन्द्रसिंह भण्डारी

परीक्षा क्रमाङ्क : २८७१०३९६/०७३

त्रि.वि.दर्ता नं.: ९-२-६०-१३७-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विषयअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रको नेपाली शिक्षा ५४४ पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

२०७४/२०१७

प्रतिबद्धतापत्र

प्रस्तुत शोध प्रतिवेदनभित्रका प्राथमिक सामग्री कहीं कतैबाट साभार गरिएको छैन ।
द्वितीयक सामग्रीहरूमा सन्दर्भाङ्कन दिएर उपयोगमा ल्याइएको छ । यसका कुनै अंश अन्य
प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ प्रस्तुत शोध प्रतिवेदन
नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....

नरेन्द्रसिंह भण्डारी

(शोधार्थी)

मिति: २०७४/११/२८

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि शोधार्थी नरेन्द्रसिंह भण्डारीले 'तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नुभएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धित तहका लागि उपयुक्त भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
सहप्रा. केशवराज पोखरेल
(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७४/१२/०१

Date: March 15, 2018

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशका निमित्त यस सङ्कायतर्फका छात्र नरेन्द्रसिंह भण्डारीद्वारा 'तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	दस्तखत
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२.	प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी (शोध विशेषज्ञ)
३.	सहप्रा.केशवराज पोखरेल (शोधनिर्देशक)

मिति : २०७४/१२/१८

Date : April 01 2018

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधकार्य 'तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार गरिएको हो । समाजभाषिक अध्ययनको क्षेत्रमा सम्बन्धित कृतिहरूमा आधारित भएर गरिएको यस अध्ययनले यस क्षेत्रमा केही सहयोग हुनेछ ।

प्रस्तुत शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृति गरी अध्ययनका लागि अवसर प्रदान गर्ने नेपाली भाषा शिक्षा विभाग र उक्त कार्यको शोधशीर्षक छनोदेखि लिएर सामग्री सङ्कलन, लेखन तथा परिमार्जन गर्नका साथै पूर्णता प्राप्त गर्ने समयसम्म आफ्नो अमूल्य समय उपलब्ध गराएर अनेकन कार्य व्यस्तताका बाबजुद पनि शब्द शब्दमा सचेत बनाउँदै उचित मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरो शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु सहप्रा. केशवराज पोखरेलप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवहारमा उतार्न उचित वातावरण प्रदान गर्ने प्रशासन र विभागीय स्वीकृति प्रदान गर्ने विभागीय प्रमुख प्रा.डा.रामप्रसाद भट्टराईप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधकार्य अध्ययनको सिलसिलामा आवश्यक सल्लाह तथा सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा.डा.पारसमणि भण्डारी लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरु/गुरुआमाप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शिक्षा आर्जनको असल मार्गलाई हौसलापूर्वक निर्माण गरिदिएर जीवनका हरेक क्षेत्रमा सफलताको कामना गर्ने पूजनीय बुबा गगनसिंह भण्डारी र कर्मशील बन्न उत्साही बनाउने ममतामयी आमा नन्दा भण्डारीप्रति सदा ऋणी छु । मेरो शिक्षा लगायत सम्पूर्ण क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण सहयोग, समय र प्रेरणा दिनुहुने आदरणीय दाजु जनकसिंह भण्डारी, भाउजु बिस्ना भण्डारी, बहिनी राजमती र अस्मिता भण्डारीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्नुहुने आत्मीय मित्र नरेन्द्रप्रसाद पनेरुलगायत अन्य साथीहरू र शोधपत्र शुद्धीकरण र टाङ्कन गरी दिनुहुने आदरणीय दिदी तारा अधिकारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.नेपाली शिक्षा विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

नरेन्द्रसिंह भण्डारी

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको हो । यस शोधकार्यका उद्देश्यहरूमा तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेका भाषाको वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत एवम् शैक्षिक अवस्थाका आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु, तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन गर्नु रहेका छन् ।

प्रस्तुत शोधकार्य तपन उपन्यासमा प्रयुक्त वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषा, पात्र प्रयोगको स्थिति र उपन्यासको भाषाशैलीका बारेमा केन्द्रित छ । शोधकार्यलाई निश्चित उद्देश्य र निष्कर्षमा पुऱ्याउन प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा तपन उपन्यासलाई अध्ययन विश्लेषणको प्रमुख आधार बनाइएको छ । त्यस्तै द्वितीयक सामग्रीका रूपमा समाज भाषाविज्ञानसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू, लेखरचनाका साथै शोधपत्रहरू रहेका छन् । मुख्यतः पुस्तकालयीय अध्ययन र आंशिक रूपमा वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरी निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तथ्यहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शरद पौडेलको तपन (२०७३) सामाजिक उपन्यास हो । दलित समुदायका समस्यालाई यस उपन्यासमा मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । चार नम्बर प्रदेशका पहाडी जिल्ला बाग्लुङ र पर्वतको मुख्य परिवेश रहेको छ । दलित समुदायले भोग्नु परेका पीडा, अभाव र उच्च वर्गको शोषणको चित्रण उपन्यासमा गरिएको छ ।

'तपन उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधको निष्कर्षलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा देखाउन सकिन्छ :

- १) शरद पौडेलद्वारा लेखिएको उपन्यासमा खासगरी ग्रामीण समाजका दलित गरिबहरूले भोग्नु परेको दुःख पीडाहरूको यथार्थ चित्रण गरिएको,
- २) उपन्यासमा सबैले बुझ्ने सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग,

- ३) वर्गीय आधारमा उच्च, मध्यम र निम्न वर्गीय पात्रको प्रयोग गरिएको भए पनि मध्यम वर्गीय भाषाको प्रयोग बढी गरिएको,
- ४) लैङ्गिक आधारमा पुरुष र महिलाले प्रयोग गर्ने भाषामा स्पष्ट विभेद रहेको,
- ५) उपन्यासमा महिलाभन्दा पुरुष पात्रको धेरै प्रयोग गरिएको,
- ६) उमेरका आधारमा उमेरअनुसारको भाषा प्रयोग भएकाले भाषिक भेद सिर्जना भएको,
- ७) शैक्षिक आधारमा शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरू रहेका,
- ८) उपन्यासमा भाषिकाको अत्यधिक रूपमा प्रयोग भएको,
- ९) उपन्यासमा बाग्लुङ, पर्वतको ग्रामीण परिवेशको यथार्थ चित्रणका साथै नेपाली जनजीवनको यथार्थता प्रस्तुत गर्न खोजिएको,
- १०) शिक्षित पात्रको भाषामा पनि स्थानीय भाषिकाको प्रभाव परेको,
- ११) शिक्षितभन्दा अशिक्षित पात्र बढी रहेका,
- १२) उपन्यासमा वर्णनात्मक र संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको,
- १३) मानक, स्तरीय, व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग पाइए पनि बढी मात्रामा स्थानीय भाषिकाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

विषयसूची

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.४.	अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	३
१.५.	अध्ययनको सीमाङ्कन	४
१.६.	प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा	४

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक परिचय

२.१	पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	६
२.१.१	पुस्तकको पुनरावलोकन	६
२.१.२	शोधपत्र पुनरावलोकन	८
२.२	समाज भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक परिचय	१३
२.३	सामाजिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र	१४
२.४	भाषिक भेद	१४
२.४.१	सामाजिक भेद	१५
२.४.१.१	वर्गीय भेद	१६
२.४.१.२	लैङ्गिक भेद	१७
२.४.१.३	उमेरगत भेद	१८
२.४.१.४	शैक्षिक भेद	१९
२.४.२	क्षेत्रीय भेद	२०
२.४.३	कालिक भेद	२०
२.४.४	विषयगत भेद	२१
२.४.५	प्रसङ्गगत भेद	२१
२.४.६	माध्यमगत भेद	२२

२.५ भाषाशैली	२२
--------------	----

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा	२६
३.२ अध्ययन विधि	२६
३.३ सामग्रीका स्रोतहरू	२७
३.३.१ प्राथमिक स्रोत	२७
३.३.२ द्वितीयक स्रोत	२७
३.४ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया	२७
३.५ विश्लेषण प्रक्रिया	२८

अध्याय चार

तपन उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक प्रयोगको स्थिति

४.१ वर्गीय आधारमा तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण	२९
४.१.१ उच्च वर्गीय पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	३१
४.१.२ मध्यम वर्गीय पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	३३
४.१.३ निम्न वर्गीय पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	३५
४.२ लिङ्गका आधारमा तपन उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण	४०
४.२.१ पुरुष पात्रको भाषिक संवाद	४१
४.२.२ महिला पात्रको भाषिक संवाद	४२
४.३ उमेरका आधारमा तपन उपन्यासमा पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण	४४
४.३.१ बाल पात्रको भाषिक विश्लेषण	४६
४.३.२ युवा पात्रको भाषिक विश्लेषण	४७
४.३.३ प्रौढ पात्रको भाषिक विश्लेषण	४९
४.३.४ वृद्ध पात्रको भाषिक विश्लेषण	५१
४.४ शैक्षिक अवस्थाका आधारमा तपन उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गरेको भाषाको विश्लेषण	५३

४.४.१ शिक्षित पात्रको भाषा	५४
४.४.२ अशिक्षित पात्रको भाषा	५६
४.५ सारांश	५८

अध्याय पाँच

तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन

५.१ तपन उपन्यासको भाषिक सौन्दर्यको अध्ययन	६०
५.१.१ विम्ब प्रतीक	६०
५.१.२ अलङ्कार	६१
५.१.३ विचलन	६२
५.१.४ क्षेत्रीयता	६२
५.१.५ काव्यात्मकता	६३
५.१.६ उखानटुक्का	६४
५.२ पाठक वर्गबाट सङ्कलित अभिमत विश्लेषण	६५

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश	७१
६.२ निष्कर्ष	७३
६.३ उपयोगिता	७५
६.३.१ नीतिगत तह	७५
६.३.२ प्रयोगगत तह	७६

सन्दर्भसामग्री सूची
परिशिष्ट
व्यक्तिवृत्त